

Олег ДУДЯК

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ ЗА ДАНИМИ ПЕРЕПИСУ 1931 р.

Галичина у міжвоєнному двадцятилітті в етноконфесійному відношенні не була однорідним регіоном. Окрім українців греко-католиків, які становили близько 60% населення краю, галицькі землі населяли поляки, євреї, німці, чехи та представники інших національностей, які сповідували католицизм, протестантизм, іудаїзм та інші віросповідання. З них найглибший слід в історії галицького краю залишили поляки, які через історичні обставини впродовж кількох століть відігравали важливу політичну, культурну та економічну роль в його житті. Особливо сильним був вплив поляків у 20–30-х роках ХХ ст., коли керівництво відновленої Польської держави намагалося змінити національну структуру населення Галичини, підняти питому вагу поляків в тому числі і адміністративними методами.

Польське населення Галичини 20–30-х років ХХ ст. вивчали українські та польські дослідники, які нагромадили із досліджуваного питання багатий фактичний та теоретичний матеріал і виробили оригінальні підходи щодо опрацювання переписів 1921 і 1931 рр.¹ Тим не менше ще недостатньо вивченою залишається соціальна структура польських мешканців Галичини у зазначений період та чинники, що впливали на її зміну.

Базовим джерелом для дослідження соціально-економічних процесів у II Речі Посполитій є матеріали державного перепису населення 1931 р. Завдяки досконалішим методологічним засадам цей перепис подав значно більше соціально-економічної інформації про досліджувану спільноту, ніж перепис 1921 р. Його дані покладено в основу цієї розвідки.

© Дудяк О., 2008

¹ *Садовський В.* Людність західно-українських земель по польському перепису 30 вересня 1921 р. // Студії з поля суспільних наук і статистики. – Львів, 1927. – Т. 4; *Кордуба М.* Простір і населення України. – Львів, 1921; *Кубійович В.* Етнічні групи південно-західної України (Галичини) на 1.01.1939. – Вісбаден, 1983; *Огоновський В.* Територія і етнічний склад населення // Торжество історичної справедливості. – Львів, 1968; *Наулко В.* Етнічний склад населення УРСР. – К., 1965; *Макарчук С. А.* Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов, 1983; *Krysiński A.* Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce // Sprawy Narodowościowe (SN). – 1928. – № 6; *Krysiński A.* Ludność polska a mniejszości w Polsce w świetle spisów ludności 1921 i 1931 r. // SN. – 1932. – № 4–5; *Wasilewski L.* Istotna liczba Ukraińców w Polsce // Sprawy Narodowościowy. – 1927. – № 3; *Landau Z., Tomaszewski J.* Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej // Przegląd Historyczny. – 1970. – № 2; *Mędrzecki W.* Liczebność i rozmieszczenie grup narodowościowych w II Rzeczypospolitej w świetle wyników II spisu powszechnego (1931 r.) // Dzieje Najnowsze. – 1983. – № 1–2; *Siudut G.* Pochodzenie wyznaniowo-narodowościowe ludności Małopolski wschodniej i Lwowa wedle spisu ludności z 1931 r. // Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. – Kraków, 1998; *Eberhardt P.* Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku. – Warszawa, 1994.

Зазначимо, що у міжвоєнній польській статистиці було прийнято подавати дані про фах та соціальний статус населення у комбінації з його конфесійною, а не національною приналежністю. Це, зокрема, стосується і матеріалів перепису 1931 р. Щоправда, враховуючи реальну ситуацію в Галичині 30-х років, як правило, її мешканці римо-католицької конфесії належали до поляків. Ця ідентичність римо-католиків з поляками у Галичині в загальних рисах визнана як польською, так і українською історіографією.

Окремо варто звернути увагу на територіальні межі об'єкта нашої розвідки. Після розпаду Австро-Угорської імперії та поразки Західноукраїнської Народної Республіки в українсько-польській війні 1918–1919 рр. колишня провінція “Королівство Галиції та Лодомерії” була включена до складу відновленої Польської держави і зазнала кардинальних адміністративно-територіальних змін. Відповідно до постанови від 3 грудня 1920 р. її територія поділялася на чотири воєводства: Краківське, Львівське, Станіславське і Тернопільське². При цьому у Львівське воєводство з політичною метою, окрім традиційних східногалицьких повітів, було включено дев'ять повітів з переважно польським населенням³.

Отже, у міжвоєнний період Галичина в адміністративно-територіальному відношенні складалася з трьох воєводств – Львівського, Станіславського та Тернопільського. У статті ми не виокремлюємо дев'яти повітів Львівського воєводства, заселених здебільшого поляками. Таблиця 34 перепису 1931 р., котра містить відомості про фах, соціальний статус та віросповідання облікованих осіб, складена загалом по Львівському воєводству, інформації окремо за повітами не подає, що унеможливило аналіз соціальної структури етнічних спільнот Львівського воєводства окремо на історико-етнічній українській його частині, і окремо – на польській. Це, однак, не може внести суттєвих коректив у соціальні параметри власне польського населення трьох південно-східних воєводств.

Перепис 1931 р. зафіксував відношення облікованого населення до засобів виробництва та характер виконуваної поляками праці (розумова, фізична), а також ставлення власників засобів виробництва до використання найманої робочої сили, диференціював землевласників відповідно до величини їхніх володінь. Відповідно до цих критеріїв ми групуємо польське населення краю на такі чотири соціальні групи: **власників засобів виробництва** (за термінологією польської статистики – самостійних), **розумових працівників** (інтелігенція), **робітників та осіб з невизначеним суспільним статусом** (див. табл. 1).

Як свідчать матеріали перепису, більше 65% становили власники засобів виробництва, наймані працівники – більше третини. Таку велику питому вагу власників серед польського самодіяльного населення пояснюють пануванням

² Ustawa z dnia 3 grudnia 1920 r. o tymczasowej organizacji władz administracyjnych II instancji (województw) na obszarze b. Królestwa Galicji i Lodomerji z W. Ks. Krakowskiem oraz na wchodzących w skład Rzeczypospolitej Polskiej obszarach Spisza i Orawy // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1920. – № 1. – S. 17.

³ Zamorski J. Zmiana granic wojewódzkich // Słowo Polskie. – 1924. – 14 sierpnia.

дрібнотоварного виробництва. Переважну більшість цих власників становили малоземельні селяни, ремісники, дрібні купці. Четверть працюючого польського населення трьох воєводств становили робітники, а розумові працівники – лише близько 5%.

Таблиця 1

Соціальна структура римо-католиків Львівського (з м. Львовом), Станіславського та Тернопільського воєводств у 30-х роках XX ст. в категоріях перепису 1931 р. *

Соціальні категорії	Перепис 1931 р.	
	Загальна кількість	%
Власники	1 491 143	65,4
Розумові працівники	119 308	5,2
Робітництво	567 119	24,9
Особи з невизначеним суспільним статусом	103 803	4,5
Разом	2 281 373	100

Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937. – Z. 58. – S. 96–97; Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 65. – S. 296–299; Województwo Lwowskie. Warszawa, – 1938. – Z. 68. – S. 412–418; Województwo Tamopolskie. – Warszawa, 1938. – Z. 78. – S. 269–273.

Оскільки найчисельнішу і найскладнішу з соціологічного погляду групу у соціальній структурі польського населення на галицьких землях становили власники засобів виробництва, то наш аналіз продовжимо окремо розглядом їхньої структури зайнятості (див. табл. 2).

Таблиця 2

Структура зайнятості власників – римо-католиків Львівського (з м. Львовом), Станіславського і Тернопільського воєводств за даними перепису 1931 р.

Галузь	Перепис 1931 р.	
	Загальна кількість	%
Сільське господарство	1 350 554	90,6
Промисловість	112 056	7,5
Торгівля	21 582	1,4
Комунікація	2 667	0,2
Інші галузі	4 284	0,3
Разом	1 491 143	100

Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937. – Z.58. – S. 96–97; Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 65. – S. 296–299; Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 68. – S. 412–418; Województwo Tamopolskie. – Warszawa, 1938. – Z. 78. – S. 269–273.

Переважна більшість власників римо-католиків так званих південно-східних воєводств була зосереджена у сільському господарстві. Їхнім головним засобом виробництва була земля. Лише трохи більше 9% володіли капіталами в інших галузях. Абсолютну перевагу землевласників серед власників загалом поясню-

* Представників вільних професій (вільнопрактикуючих лікарів, адвокатів тощо) зачислено до розумових працівників.

ють аграрним характером економіки краю, слабким розвитком промисловості та інших господарських сфер. У галузях поза сільським господарством власниками засобів виробництва були 140 589 поляків, з них близько 80% у промисловості, гірництві, ремеслі; близько 15% у торгівлі та близько 5% у транспорті, зв'язку та інших сферах.

Відомості перепису 1931 р. дають змогу виділити з категорії власників засобів виробництва такі соціальні групи: поміщиків, буржуазію, дрібноміщанство, селянство. Наш розгляд розпочнемо з аналізу найчисельнішої і найдиференційованішої групи власників – **землевласників**.

Категорія землевласників була неоднорідною, містила в собі осіб, які відрізнялися способом ведення господарства, величиною прибутків і, що важливо, освітою, стилем життя. За цими ознаками в середовищі польських землевласників виділяли дві традиційні соціальні групи – земельну аристократію, нащадків середньовічних магнатських родів та шляхти і селян. У міжвоєнній польській статистиці за підставу розмежування цих двох, у багатьох відношеннях протилежних соціальних категорій, брали величину землеволодіння. Власників земельних наділів до 50 га вважали селянами, більше 50 га – поміщиками⁴. Безумовно, такий підхід не враховував всієї багатоманітності тогочасних суспільних реалій. Зокрема, скуповування земель заможними селянами, мастки яких перевищували 50 га, або занепад шляхетських родів, які через нераціональне ведення господарства та значну заборгованість розпродували свої володіння. Проте вищезгадані випадки у західноукраїнських землях не набули масовості. Парцеляція поміщицьких земель відбувалася повільно, а більшість селянських господарств володіла земельними наділами від 2 до 20 га⁵. Тому ми також вважаємо доцільним дотримуватись офіційного і прийнятого в науковій літературі поділу землевласників за критерієм величини їхньої земельної власності⁶.

Отже, у трьох галицьких воєводствах у першій половині 30-х років ХХ ст. було 1 350 554 землевласники римо-католики. З них 1 348 872 особи були задіяні в орному землеробстві, а 1 682 особи – у городництві, лісництві, рибальстві*. Серед осіб, задіяних в орному землеробстві, власники господарств площею до 50 га становили 1 346 212 осіб. Отож, разом з зайнятими у городництві, лісництві, рибальстві селяни римо-католики становили 1 347 894 особи, або 59,1% усієї римо-католицької спільноти досліджуваного регіону.

⁴ Statystyka Polski. Wielka własność rolna. – Warszawa, 1925. – Т. 5. – С. 7.

⁵ Mieszczankowski M. Struktura agrarna Polski międzywojennej. – Warszawa, 1960. – С. 171.

⁶ Madajczyk Cz. Burżuazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce (1918-1939). – Warszawa, 1956. – С. 65.

* Тут і далі підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937. – З. 58. – С. 96–97; Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – З. 65. – С. 296–299; Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1938. – З. 68. – С. 412–418; Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – З. 78. – С. 269–273.

Селян незалежно від місця проживання та стану заможності об'єднувала в єдину соціальну групу низка специфічних рис їхнього побуту та світогляду. Спільним для землеробів було ставлення до землі, ритм життя, зумовлений сезонністю сільськогосподарського виробництва, спосіб організації праці. Хлібороб вважав землю єдиною підставою і сенсом свого існування. Тому кожен господар працював на своєму полі самостійно, використовуючи при потребі й можливостях працю найманих робітників і мріяв про збільшення свого земельного масиву. Не уявляючи себе без землі, селянин намагався зберегти зв'язок із нею навіть тоді, коли його господарство давало мінімальний прибуток. Разом з родиною він споживав значну або й більшу частину вироблених у власному господарстві продуктів⁷. Вищенаведені риси побуту та світогляду були властивими для селян незалежно від національності та віросповідання.

У середовищі власників господарств площею до 50 га були дві специфічні соціальні групи. Офіційна статистика окремо їх не фіксувала, хоча в їхньому побуті і суспільному становищі існували значні відмінності. Одну з таких груп становила так звана шляхта засьцяноква або загородова, другу – польські цивільні та військові колоністи.

Шляхта засьцяноква або загородова походила ще з дрібного боярства князівських часів, яке виконувало військову службу у князівських дружинах або адміністрації. З часом потреба у постійно готових до військових походів і озброєних власним коштом людях зростала, тому уряди держав, до складу яких увійшли українські землі в XIV–XVI ст., зокрема, Великого Князівства Литовського заохочували виконання військової повинності в обмін на земельні наділи⁸. У наступні століття, коли шляхетський стан набув закритого характеру, лише частині дрібного боярства вдалося зберегти свій майновий стан і вибороти шляхетський статус, велику ж частину повернуто в селянський стан. У Галичині та на Волині лави дрібного шляхетства формувалися здебільшого з місцевого українського населення. Н. Яковенко наводить як приклад низку прізвищ дрібної православної шляхти, яка заселяла карпатські підгір'я і через свою малозаможність не відіграла значної ролі у суспільному житті краю, проте “залишалася тим поживним середовищем, яке консервувало свою “руськість” на рівні, вищому за етнічний”⁹.

У той же час дрібна шляхта на українських землях поповнювалася і вихідцями з інших етнічних середовищ, зокрема поляками та татарами¹⁰. Впродовж століть етнічна приналежність не відіграла помітної ролі у взаємовідносинах між представниками дрібної шляхти. Їх об'єднувало в одну соціальну групу усвідомлення спільної приналежності до шляхетського стану і водночас вирізняло з селянської

⁷ Туган-Барановський М. І. Політична економія. – К., 1994. – С. 186.

⁸ Грушевський М. С. Історія України–Руси. – Т. 5. – С. 43.

⁹ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005. – С. 118.

¹⁰ Horoszkiewicz R. Szlachta zaściankowa na Ziemiach Wschodnich // Rocznik Ziemi Wschodnich i kalendarz na rok 1937. – Warszawa, 1936. – S. 172.

маси. Націотворчі процеси, які прокотилися Східною Європою в другій половині XIX ст. і особливо в перші десятиліття XX ст., заторкнули і цю соціальну групу. У міжвоєнний період діячі польського національного руху намагалися переконати громадськість і саму шляхту загородову, що вона є польського походження і повинна повернутися в лоно польської нації. З метою прилучення шляхти загородової до польської нації було створено “Звонзек” шляхти загородової на чолі з ксьондзом – полковником Мйодовським¹¹. Філії цього союзу діяли в повітах, зокрема в Турківському повіті його філію очолював Ян Мартич Яворський, який у своїй відозві заявив, що вздовж цілого Підкарпаття серед українського населення мешкає польський люд шляхетського та селянського походження, який в минулому “зрушився”. Цього люду він нарахував аж на 100 тис. осіб і закликав польську владу з метою повернення його до польської нації будувати в місцях компактного проживання загородової шляхти костьоли і школи¹². Щодо кількості дрібної шляхти у 30-х роках XX ст. загалом, то польський публіцист Р. Горошкевич вважав, що у східних та південно-східних воєводствах Польської держави на 11 млн. осіб населення налічували близько 600 тис. осіб шляхти загородової¹³. Її, на думку згаданого публіциста, поділяли на чотири групи, кожна з яких мала свої особливості. Зокрема, шляхтичі віленської групи були польськомовні і належали до римо-католицької конфесії, натомість дрібна шляхта поліської групи не розмовляла польською мовою і в конфесійному відношенні належала до православної церкви. Була ще волино-подільська група, малочисельна, більші її скупчення фіксувалися в чортківському та заліщицькому повітах Тернопільського воєводства. Ця група у мовному та конфесійному відношенні належала до польської нації. Нарешті, підкарпатську групу становили представники сіл Станіславського та Львівського воєводств¹⁴. Український дослідник Т. Коструба чисельність останньої групи налічував до близько 250 тис. ос. Він виводив дрібну підкарпатську шляхту з дрібного галицького боярства, яке ревно берегло традицію свого походження від староруського боярства¹⁵. Бачимо, отже, що питання про кількість польської загородової шляхти трактується по-різному. З погляду офіційної статистики представники цієї групи не вирізнялися від селянської маси.

Військове та цивільне осадництво набуло значних масштабів у 20–30-х роках у східних та південно-східних воєводствах II Речі Посполитої завдяки зусиллям польської влади. Унаслідок переможних бойових дій та сприятливої міжнародної кон'юнктури до Польської держави були прилучені західноукраїнські та західнобілоруські землі. Проте політичні та економічні позиції польської влади у цих регіонах

¹¹ *Макарчук С.* Поляки південно-східних воєводств Польщі // *Polska – Europa – Świat XX wieku.* – Rzeszów, 2005. – S. 47.

¹² *Нова Зоря.* – 1937. – 11 лютого. – С. 3.

¹³ *Horoszkiewicz R.* Szlachta zaściankowa na Ziemiach Wschodnich... – S. 172.

¹⁴ *Horoszkiewicz R.* Szlachta zaściankowa na Ziemiach Wschodnich... – S. 173–175.

¹⁵ *Коструба Т.* Галицька шляхта: її початки та сучасний стан // *Нова Зоря.* – 1937. – 21 лютого. – С. 4–5.

були досить слабкими. Розуміючи це, польські правлячі кола взяли курс на якомога швидшу інтеграцію східних теренів у загальнодержавну політичну, економічну та культурну системи. Важливою складовою цього курсу було збільшення кількості польського етнічного елементу на проблемних територіях. У руслі цієї політики було прийнято аграрний закон від 15 липня 1920 р., яким передбачався розподіл великих землеволодінь між селянами. Під прикриттям проведення земельної реформи польські чиновники залучали землеробів із корінних польських воєводств до купівлі землі у Галичині та Західній Волині. Важливу роль у цьому відіграла позиція польських поміщиків, які, беручи участь в парцеляції власних маєтностей, суворо дотримувалися правила, що “польська земля повинна перейти у польські ж руки”¹⁶. Унаслідок дії цих чинників у трьох воєводствах Галичини вже до 1934 р. було створено 756 осадницьких поселень з 14 807 господарствами, у власність яких перейшли 81 936 га землі, в середньому по 5,5 га придатної площі на господарство¹⁷. Половина польських колоністів, які прибули в Галичину, осіла у Тернопільському воєводстві. На 1932 р. їх там налічувалося 10 490 осіб, і вони набули 55 620 га землі¹⁸.

Польський сейм 17 грудня 1920 р. ухвалив так звані “кресові закони”, зміст яких полягав у наділенні землею в східних воєводствах польських офіцерів та солдат¹⁹. Військові, які особливо відзначилися в українсько-польській та польсько-радянській війнах 1918–1920 рр., отримали право безкоштовно одержати до 45 га землі. Іншим солдатам польського війська передбачалися пільги на придбання землі та необхідних засобів для ведення господарства²⁰. Польські урядовці відводили важливу роль військовим осадникам у зміцненні польської влади на “східних кресах”. Для цього держава виділяла значні фінансові та матеріальні ресурси. На початку 20-х років військові колоністи отримали від влади кредитів на суму близько 2 млрд польських марок, по 80 м³ будівельного матеріалу на кожного, а також насіння, інвентар тощо.²¹ Окрім цього, колишнім офіцерам та солдатам польського війська надавали провідні посади в органах місцевого самоврядування та господарських закладах в місцях поселення. За підрахунками українського дослідника С. Макарчука, починаючи з липня 1919 р. (першої постанови сейму про земельну реформу) і до кінця 1935 р. на території Волинського, Тернопільського, Станіславського і Львівського воєводств було створено майже 41 тис. осадницьких господарств, в тому числі 3 569 військових осад на Волині. Отже, на 1935 р. осадницьке населення мало б налічувати більше 226 тис. осіб, в тому числі близько 154 тис. римо-католиків²².

¹⁶ *Васюта І. К.* Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз’єднання (1918–1939). – Львів, 1978. – С. 29.

¹⁷ Там само. – С. 30.

¹⁸ *Смолей В.* Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1920–1939 рр. // *Україна в минулому*. – К.; Львів, – 1996. – Вип. 9. – С. 169.

¹⁹ *Васюта І. К.* Соціально-економічні відносини на селі... – С. 27.

²⁰ *Смолей В.* Польське сільськогосподарське осадництво... – С. 163.

²¹ *Madajczyk Cz.* Burżuazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce (1918–1939). – S. 174.

²² *Макарчук С. А.* Этносоциальное развитие и национальные отношения... – С. 134.

Матеріальне становище більшості колоністів не дуже різнилося від становища місцевих польських селян. Дослідники підкреслюють, що серед цивільних осадників української Галичини переважали господарства дрібних власників. Незаможні польські селяни, які продали свої земельні наділи у Польщі і поселилися на українських землях, потрапляли у кабальні борги, їхнє матеріальне становище не завжди поліпшувалося. Про невисокий майновий рівень більшості цивільних осадників свідчить той факт, що в середньому на одне їхнє господарство припадало по 5,5 га землі²³. Матеріальне становище військових поселенців було кращим. Більшість із них безкоштовно отримувала землю, будівельний матеріал тощо. Польські власті виділяли їм найкращі землі, здебільшого по 20 га на двір²⁴.

Польське селянство на галицьких землях, як і в інших регіонах II Речі Посполитої, не творило однорідної соціальної маси. У його середовищі можна виділити низку верств, які різнилися заможністю та престижем. У сільському господарстві, де головним засобом виробництва була земля, величина прибутку та авторитет власника тісно пов'язувалися із її кількістю. Прибуток господарства щоразу залежав від інтенсивності ведення господарства, географічного розташування наділу (відстань до великих міст як важливих ринків збуту землеробської продукції), величини оподаткування та ін. Не завжди менше за площею сільськогосподарських угідь господарство приносило менший дохід. Але у нашому розпорядженні для проведення стратифікації є лише дві ознаки – площа земельного наділу та використання найманої робочої сили, тому саме їх ми покладемо в основу групування польського селянства на окремі верстви.

Диференціацію польських землеробів трьох південно-східних воєводств тут подаємо за площею сільськогосподарських угідь та застосуванням праці найманих трудівників, що відображено у таблиці 3. При цьому робимо застереження, що у таблиці не враховано 9 050 так званих “довічників”, тобто тих, хто, займаючись домашнім господарством, передав свою орну землю у володіння іншим господарям за умови сплати їм пожиттєвої ренти²⁵.

У польській та українській історіографіях післявоєнного періоду в процесі аналізу селянства як соціального явища його поділяли на три групи: малоземельне – площа наділу до 5 га; середньоземельне – від 5 до 10 га і великоземельне – 10–50 га. Застосовуючи цей підхід у статті, доходимо висновку, що серед польських селян досліджуваного регіону II Речі Посполитої близько 75% становили малоземельні хлібороби; майже 11% – середньоземельні, і менше 2% землеробів-римокатоликів були власниками великоземельних господарств. Звичайно, ці дані потребують корекції з огляду на те, що у майже 12% хліборобів не зафіксовано розмірів землеволодінь.

²³ Смолей В. Польське сільськогосподарське осадництво... – С. 170.

²⁴ Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі... – С. 28.

²⁵ *Struktura społeczna wsi polskiej*. – Warszawa, 1937. – S. 189.

Таблиця 3

Розподіл селян римо-католиків Львівського, Станіславського та Тернопільського воєводств відповідно до площі землеволодіння та використання праці найманих робітників за матеріалами перепису 1931 р. (лише власників орних земель)

Площа господарств	Загальна кількість селянського населення в господарствах		Кількість селян в господарствах, що використовують найманих робітників		Кількість селян в господарствах, які не використовують найманих робітників	
	га	Загальна кількість	%	Загальна кількість	%	Загальна кількість
0–2	473 107	35,4	12 781	2,7	460 326	97,3
2–5	528 277	39,5	34 823	6,6	493 454	93,4
5–10	144 984	10,8	23 658	16,3	121 326	83,7
10–15	18 974	1,4	5 877	31,0	13 097	69,0
15–50	5 658	0,4	2 840	50,2	2 818	49,8
Невідома площа	166 162	12,4	12 580	7,6	153 582	92,4
Разом	1 337 162	100,0	92 559	6,9	1 244 603	93,1

Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937. – Z. 58. – S. 96; Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 65. – S. 296; Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 68. – S. 412; Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – Z. 78. – S. 269.

Із 1 337 162 селян-римо-католиків, власників орних земель, постійну найману робочу силу використовували близько 7%. Таку низьку питому вагу селян, які у своїх господарствах використовували працю наймитів, пояснюють соціально-економічним становищем західноукраїнських земель у міжвоєнний період. Слабко індустріалізований регіон потерпав від аграрного перенаселення. Надлишок робочих рук у сільському господарстві не знаходив застосування у містах із кволою промисловістю. Зростання цін на землю та послаблення еміграційних потоків у країни Європи та Америки також не пом'якшували ситуації, що склалася²⁶. За таких умов більшість господарств базувалася на праці власника та його родини.

Аналізуючи ступінь застосування найманої праці у різних категоріях господарств, помічаємо його зв'язок із площею наділів. Із розширенням господарств зростає відсоток землевласників, які послуговуються працею сільськогосподарських робітників. Водночас обидві ознаки є яскравим показником капіталізації господарств. Власники значних за площею землеволодінь, використовуючи найману працю, намагалися інтенсифікувати своє виробництво, значною мірою орієнтоване на ринок. Тісний зв'язок із ринком давав змогу отримувати більші прибутки, які, своєю чергою, вкладати у розширення виробництва. Збували свою продукцію 1 682 польських селян-власників, зайнятих у городництві, лісництві та рибальстві. Із них лише 255 осіб (15,2%) використовували роботу наймитів, а 1 427 осіб (84,8%) працювали самостійно. Загалом у цих сільськогосподарських заняттях відсоток використання найманої праці був вищий, ніж в орному землеробстві, але і тут переважну більшість становили господарства, які базувалися на праці власників та членів їхніх сімей.

²⁶ *Mieszczankowski M.* Struktura agrarna Polski międzywojennej... – S. 15.

Загалом селянство становило близько 2/3 польського населення трьох галицьких воєводств і було зайнято переважно у рільництві. Майже з польського селянства регіону становили малоземельні господарі, що свідчило про його не вельми благополучний матеріальний стан. Такий стан зумовлений слабким зв'язком більшості цих господарств з ринком, що гальмувало їхню товарність і капіталізацію, фінансове оздоровлення.

Важливу роль в економічному та політичному житті польської спільноти краю відігравали поміщики. Поміщик – це землевласник, переважно шляхетського походження, основним джерелом доходу якого була приватна власність на землю²⁷. Перепис 1931 р. зареєстрував у трьох галицьких воєводствах 1 509 власників маєтків площею понад 50 га, яких ми ототожнюємо із поміщиками. Разом із сім'ями вони становили 4 964 особи.* Серед поміщиків римо-католики становили 893 особи (59,2%), а із сім'ями – 2 660 осіб (53,6%). Ідентифікація польських поміщиків лише з римо-католиками безумовно занижує їхню реальну кількість, оскільки багато землевласників інших віросповідань пов'язували себе із польською культурою. Проте ми послуговуємося офіційними даними, які містить перепис 1931 р.

Незважаючи на малочисельність, великі землевласники відігравали провідну роль в економічному, політичному та культурному житті польської спільноти на західноукраїнських землях. Матеріальна забезпеченість, добра освіта, тісні зв'язки з політичною та економічною елітою регіону та країни в цілому давали змогу польським поміщикам впливати на прийняття політичних рішень на загальнодержавному та місцевому рівнях. Економічною базою могутності польської аграрної аристократії були її землеволодіння. На жаль, перепис 1931 р. не подав градації власників маєтків понад 50 га відповідно до площі їхніх володінь. Тому ми змушені у подальшому аналізі цієї соціальної групи звернутися до матеріалів перепису великої земельної власності, проведеного польською владою у 1921 р.

Стан власності польських поміщиків у структурі великого приватного землеволодіння в Галичині на початку 20-х років ХХ ст. показано в таблиці 4.

На початку 20-х років приватні володіння великих землевласників охоплювали більше третини (33,8%) усіх сільськогосподарських угідь на західноукраїнських землях²⁸. Більше 4/5 маєтків та земельних площ великих землевласників регіону у першій половині 20-х років були в польських руках. Найвища концентрація польського великого землеволодіння простежувалася у Тернопільському та Львівському воєводствах, на Станіславщині його відсоток був меншим. Гадаємо, що, незважаючи на тенденцію 20–30-х років до поступового зменшення відсотка великого земле-

²⁷ Словник української мови / Голова редкол. І. К. Білодід. – К., 1976. – Т. 7. – С. 130.

* Тут і далі підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937. – Z. 58. – S. 96; Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 65. – S. 296; Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 68. – S. 412; Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – Z. 78. – S. 269.

²⁸ *Васюта І. К.* Соціально-економічні відносини на селі... – С. 74.

лодіння у загальному масиві приватного землеволодіння II Речі Посполитої, воно до 1939 р. докорінно не зменшилося. Так само не меншою стала перевага польських поміщиків над землевласниками інших національностей.

Таблиця 4
Маєтки польських поміщиків у структурі великої земельної власності Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств на початку 20-х років XX ст.

Воєводства	Чисельність маєтків				Площа земель під маєтками			
	землевласників загалом		польських землевласників		Землевласників загалом		польських землевласників	
	Кількість	%	Кількість	%	Площа земель, га	%	Площа земель, га	%
Львівське	937	100,0	816	87,1	743 235	100,0	661 864	89,0
Станіславське	420	100,0	356	84,8	337 503	100,0	250 312	74,2
Тернопільське	587	100,0	533	90,8	479 116	100,0	457 608	95,5
Разом	1 944	100,0	1 705	87,7	1 559 854	100,0	1 369 784	87,8

Підраховано за: Statystyka Polski. Wielka własność rolna. – Warszawa, 1925. – Т. 5. – С. 7–8.

Соціальна група польських поміщиків на західноукраїнських землях за величиною прибутку, престижем, стилем життя розпадалася на кілька верств. В основу відмінностей між цими верствами було покладено величину маєтків землевласників. Перепис 1931 р. не подає диференціації поміщиків відповідно до площі землеволодіння. Натомість перепис великої земельної власності з 1921 р., фіксуючи величину маєтків та їхню належність господарю певної національності, не документує детальніше кількості власників та членів їхніх родин. Опираючись на запевнення організаторів перепису великого землеволодіння з 1921 р., що реєстрував велику власність в цілому, а не окремі фільварки²⁹, припускаємо, що кількість маєтків відповідала кількості їхніх власників. Отож, отримуємо приблизну уяву про поділ польських поміщиків на досліджуваній території відповідно до величини їхнього землеволодіння (див. табл. 5).

Таблиця 5
Розподіл маєтків польських великих землевласників Львівського, Станіславського і Тернопільського воєводств відповідно до земельної площі на початку 20-х років XX ст.

Воєводства	Кількість маєтків з площею землі, га									
	50–100		100–500		500–1000		Понад 1000		Разом	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
Львівське	75	9,19	411	50,4	171	20,9	159	19,5	816	100,0
Станіславське	37	10,4	175	49,2	86	24,1	58	16,3	356	100,0
Тернопільське	40	7,50	220	41,3	145	27,2	128	24,0	533	100,0
Загалом	152	8,9	806	47,3	402	23,6	345	20,2	1 705	100,0

Підраховано за: Statystyka Polski. Wielka własność rolna. – Warszawa, 1925. – Т. 5. – С. 8.

²⁹ Statystyka Polski. Wielka własność rolna. – Warszawa, 1925. – Т. 5. – С. 7.

Отже, бачимо, що майже половина польських землевласників в Галичині володіла маєтками площею від 100 до 500 га. Найпоширенішими такі володіння були у Львівському та Станіславському воєводствах, на Тернопільщині їхній відсоток був нижчим. Серед польських землевласників краю доволі серйозні позиції займали і власники маєтків площею від 500 до 1000 га. Таких було близько чверті. Найвищий відсоток вони становили у Тернопільському та Станіславському воєводствах, нижчий – у Львівському. На думку дослідників, господарства площею від 100 до 1000 га становили певний тип поміщицьких маєтків. Орна земля у них сягала більше половини сільськогосподарських угідь, а саме господарство велося інтенсивно із застосуванням новітніх технологій³⁰. Спільність в організації праці та стилі життя, певний рівень прибутків – ці чинники дають підстави говорити про власників цих маєтків як представників однієї верстви – середніх за доходами та престижем поміщиків. У першій половині 20-х років в Галичині вони становили понад 70% польських власників земель площею понад 50 га.

Одну п'яту всіх польських маєтків становили латифундії величиною понад 1000 га. Найбільше таких було в Тернопільському та Львівському воєводствах, і найнижчий відсоток – у Станіславському. На думку дослідників, власники латифундій являли собою окремих соціально-економічний тип, який відрізнявся від середніх і дрібних поміщиків низкою особливостей у землеволодінні та системі господарювання. За своїм походженням ця група була монополюшно-шляхетською, здебільшого складалася з колишніх родовитих магнатів і титулованої шляхти³¹. Із 502 господарств у галицьких воєводствах площею сільськогосподарських угідь понад 1000 га близько 100 становили латифундії розмірами понад 5 тис. га. До найбільших власників належали Любомирські, Тарновські, Замойські, Потоцькі, Лянцкоронські, Сангушки, Сапеги, Голуховські, Дзедушицькі³². Як правило, більше половини поверхні латифундій займали ліси, на орні землі припадало лише 24,1% їхніх територій³³. На початок 20-х років більшість магнатів володіли підприємствами однієї або кількох галузей промисловості, що здебільшого працювали на власній сировині. Зокрема, на 1921 р. латифундистам належало 50,6% загальної кількості підприємств, що працювали у поміщицьких господарствах³⁴. Величезні прибутки давали змогу аграрній аристократії вести спосіб життя, який нагадував побут середньовічних магнатів. Беручи до уваги вищенаведені факти, виділяємо власників маєтків площею понад 1 000 га в окрему верству найзаможнішої земельної аристократії, яка серед великих польських землевласників у першій половині 20-х років становила трохи більше 20%.

Менше 9% серед польських поміщиків становили власники маєтків площею 50–100 га. До цієї групи входили збіднілі поміщики, заможні селяни та представ-

³⁰ Mieszczankowski M. *Struktura agrarna Polski międzywojennej...* – S. 21.

³¹ *Васюта І. К.* Соціально-економічні відносини на селі... – С. 75.

³² Mieszczankowski M. *Struktura agrarna Polski międzywojennej...* – S. 164.

³³ *Ibid.* – S. 21.

³⁴ *Васюта І. К.* Соціально-економічні відносини на селі... – С. 75.

ники інших соціальних груп, які вклали свої капітали в землю. Найбільше таких маєтків було у Станіславському та Львівському воєводствах, менше – на Тернопільщині. Системою ведення господарства дрібноземельні маєтки мало відрізнялися від великих селянських господарств площею 20–50 га³⁵. На підставі наведених міркувань дрібноземельних поміщиків відносимо до верстви найменш заможних власників у групі землеволодінь площею понад 50 га.

Отже, найзаможніша верства польської земельної аристократії української Галичини у групі великих землевласників на початку 20-х років становила 20,2%; середньозаможна – 70,9%, у групу землевласників, що посідали маєтки площею 50–100 га входило всього 9% поміщиків. Тому у Галичині, як і в цілому на західноукраїнських землях серед великих польських землевласників найбільше було поміщиків середньої руки.

Поляків-власників засобів виробництва у промисловості, торгівлі, комунікації та інших галузях поза землеробством у трьох галицьких воєводствах у 1931 р. нараховувалося 140 589 осіб або 9,4% від загалу самостійних римо-католиків цього регіону*. Ця статистична категорія об'єднувала дві соціальні групи, що різнилися між собою типом організації праці, величиною прибутку та побутом – дрібноміщанство і буржуазію.

Дрібноміщани – це дрібні товаровиробники, які вели своє господарство за допомогою власних засобів виробництва. Джерелом їхнього доходу була, головню, власна праця³⁶. Буржуа – це власники засобів виробництва, які використовували найману працю і присвоювали додаткову вартість³⁷.

Перепис 1931 р. подавав лише один критерій – застосування найманої робочої сили – який можна вжити для групування дрібноміщанства і буржуазії. Оскільки цей критерій є надто загальним і не враховує багатьох особливостей тогочасних суспільних відносин, в процесі опрацювання статистичних матеріалів ми враховували і деякі інші соціальні ознаки. До дрібноміщанства зачисляємо всіх власників засобів виробництва поза сільським господарством, які не використовували найманої робочої сили, а також самостійних з рубрики “промисловість і ремесло”, які були зайняті у “промислових закладах VIII та невідомої категорії”. Такі підприємства належали до “дрібної промисловості та ремесла”³⁸, насправді – най-

³⁵ Там само. – С. 79.

* Тут і далі підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937. – Z. 58. – S. 96; Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 65. – S. 297; Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 68. – S. 413; Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – Z. 78. – S. 270.

³⁶ Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – К., 1986. – С. 153.

³⁷ Социологический энциклопедический словарь / Ред.-координатор Г. В. Осипов. – Москва, 1998. – С. 36.

³⁸ Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Polska (dane skrócone). – Warszawa, 1937. – Z. 62. – S. 15.

менші виробничі майстерні, що були у власності самих працівників. До буржуазії зачисляемо власників підприємств першої–сьомої категорій у промисловості та самостійних, котрі використовували найману працю в інших галузях. Відсутність фіксації у матеріалах перепису 1931 р. рангування підприємницьких закладів у торгівлі та комунікації на окремі категорії не дало змоги детальніше розмежувати дрібноміщанство і буржуазію у цих галузях. Тому чисельність буржуазії напевне є дещо завищеною за рахунок дрібноміщан, які у незначній кількості послуговувалися найманою працею.*

Отже, за нашими підрахунками, на початку 30-х років ХХ ст. у трьох південно-східних воєводствах Польщі проживало близько 134 429 польських дрібноміщан разом із сім'ями. Із них самодіяльні виробники становили 55 561 осіб. Їхня галузева структура зайнятості відображена у таблиці 6.

Таблиця 6
Галузева структура зайнятості польських дрібноміщан у Львівському (з м. Львовом), Станіславському та Тернопільському воєводствах за матеріалами перепису 1931 р.

Галузь	Польське дрібноміщанство			
	Самодіяльне із сім'ями		Лише самодіяльні	
	Загальна кількість	%	Загальна кількість	%
Ремесло	109 721	81,6	43 885	79
Торгівля	18 616	13,8	8 765	15,8
Комунікація	2 494	1,8	965	1,7
Інші галузі	3 598	2,7	1 946	3,5
Разом	134 429	100	55 561	100

Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937. – Z. 58. – S. 97; Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 65. – S. 298; Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 68. – S. 413; Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – Z. 78. – S. 270.

Менше 1/5 польських дрібноміщан утримувалися з праці у торгівлі, комунікації та інших галузях. Переважна ж їх більшість була зайнята у ремеслі. Така галузева структура польського дрібноміщанства Галичини великою мірою була зумовлена специфічністю суспільного поділу праці між окремими етнічними групами краю. Поляки та українці були переважно зайняті у сільському господарстві, промисловості, державних установах, у той час як торгівля, дрібне перевізництво знаходилося зазвичай у руках євреїв.

Ремісничє виробництво, в якому була зайнята більшість польських дрібноміщан, за організацією праці, підготовкою учнів зберігало низку рис з попередніх століть. Одним із таких реліктів попередніх епох була цехова організація ремесла, що існувала у невеликих містечках, наприклад, у Новому Яричеві, Щирці, Винни-

* Аналіз різних методів підрахунку чисельності польської буржуазії у міжвоєнний період зробив З. Ландау у статті *Oligarchia finansowa Drugiej Rzeczypospolitej // Przegląd Historyczny.* – 1971. – Т. LXII. – Z. 1. – S. 75–92.

ках, але також і у більших, як, наприклад, у Дрогобичі. У Щирці до ремісничого цеху належало 144 майстри, 104 помічники та 141 учень³⁹. У Винниках діяли кілька об'єднань ремісників. В одне із них входили майстри різних фахів: бляхар, коваль, кравець, пекар, швець тощо. Всього 118 майстрів та 67 учнів. Діяв і вузькопрофесійний цех столярів. До нього входили 165 майстрів, 30 помічників та 80 учнів⁴⁰.

У соціальному відношенні польське міщанство не було однорідним. У його внутрішній структурі виділяли заможніші верстви, які за величиною прибутку, освітою, побутом наближалися до буржуазії, але були й такі, які за рівнем життя нагадували низькооплачуваних робітників. З огляду на це потрібно зупинитися на проблемі так званих “перехідних категорій”, яку обмірковували організатори перепису 1931 р. Йшлося про дрібних працівників, зокрема посланців, носильників, медсестер, прачок, кравців, котрі шили по будинках замовників тощо. Визначення їхнього соціального статусу дослідниками залежало від вибору певного методологічного підходу⁴¹. Польські статистики включали представників “перехідних категорій” до статистичної групи самостійних і, отже, вважали їх дрібноміщанами. Зрозуміло, що існувала відмінність у величині доходу, престижі кваліфікованого ремісника, купця, власника крамниці і носильника, прачки чи навіть кравця, який змушений працювати на умовах клієнта. На жаль, джерела не дають змоги ці загальні зауваження підкріпити конкретними фактами. Принаймні, дані перепису 1931 р. їх не подають.

Щодо буржуазії, то, за нашими підрахунками, на території трьох галицьких воєводств проживало 6 160 польських буржуа із сім'ями, з них самодіяльні становили 2 402 особи. Уявлення про зайнятість підприємців латинського обряду за окремими галузями суспільного життя отримуємо з таблиці 7.

Переважно польська буржуазія зосереджувалася у двох галузях – промисловості та торгівлі, причому кількість їх у торгівлі переважала. Це пояснювалося двома причинами: по-перше, слабким розвитком промисловості; по-друге, зарахуванням до торгової буржуазії частини дрібноміщан, які послуговувалися працею найманих робітників.

У внутрішній структурі польської буржуазії в Галичині домінували дрібні та середні підприємці, тоді як великі капіталісти становили мізерний відсоток. За даними перепису 1931 р., із 834 польських буржуа власниками промислових підприємств I–III категорій (велика промисловість) було лише 8 римо-католиків, а власниками підприємств IV–VII категорій (середня і дрібна промисловість) – 826 римо-католиків (99%)*. На жаль, дані перепису 1931 р. не містили детальнішого поділу підприємців

³⁹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 903. – Арк. 16–17.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Polska (dane skrócone). – Warszawa, 1937. – Z. 62. – S. 18.

* Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937. – Z. 58. – S. 98; Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 65. – S. 299; Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 68. – S. 415; Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – Z. 78. – S. 272.

на середніх і дрібних, що обмежує можливості висвітлення становища промислової буржуазії. Про соціальну диференціацію категорії самостійних, зайнятих у торгівлі, комунікації та інших сферах наявні джерела подають ще менше інформації. Можна лише припускати, що співвідношення у цих господарських сферах між різними категоріями власників було близьким до промисловості.

Таблиця 7

Галузева структура зайнятості польської буржуазії у Львівському (з м. Львовом), Станіславському та Тернопільському воєводствах за матеріалами перепису 1931 р.

Галузь	Польська буржуазія			
	Самодіяльні з членами родин		Лише самодіяльні	
	Загальна кількість	%	Загальна кількість	%
Промисловість	2 335	38	834	34,7
Торгівля	2 966	48,1	1 253	52,2
Комунікація	173	2,8	64	2,7
Інші галузі	686	11,1	251	10,4
Разом	6 160	100	2 402	100

Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937. – Z. 58. – S. 96; Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 65. – S. 297; Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 68. – S. 412; Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – Z. 78. – S. 270.

Загалом польська буржуазія краю була малочисленною, слабосильною економічно та фінансово. Її вплив на перебіг політичних та суспільних процесів був незначним, як і у всій Польщі. На думку польського дослідника З. Ландау, незначна роль приватного капіталу змушувала державні сфери брати на себе полагодження багатьох питань господарського життя, значно підвищила шанси військових на успішне проведення у 1926 р. державного перевороту і дала їм можливість нав'язати свою владу усьому суспільству⁴².

Вагому частину польської спільноти на галицьких землях становили зафіксовані переписом 1931 р. наймані працівники – інтелігенція та робітники.

Поняття інтелігенція, незважаючи на поширеність, не має єдиного загальноприйнятого трактування. Соціологічний словник містить кілька тлумачень цього терміна: 1) сукупність людей, зайнятих розумовою працею; 2) соціальна верства людей, професійно зайнятих кваліфікованою розумовою працею, котрі мають необхідну для цього освіту; 3) сукупність людей із вищою освітою⁴³. Міжвоєнні польські статистики для означення осіб розумової діяльності вживали термін “розумові працівники”⁴⁴. На практиці ця статистична категорія зовсім не обмежувалася працівни-

⁴² Landau Z. Oligarchia finansowa Drugiej Rzeczypospolitej // Przegląd Historyczny. – 1971. – T. LXII. – Z. 1. – S. 86–87.

⁴³ Социологический энциклопедический словарь / Ред.-координатор Г. В. Осипов. – С. 107.

⁴⁴ Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Polska (dane skrócone). – Warszawa, 1937. – Z. 62. – S. 19.

ками з вищою освітою. Дослідник польської інтелектуальної еліти Я. Жарновський наводить такі факти: на початку 20-х років ХХ ст. близько 40% вчителів початкових шкіл та близько 50% держслужбовців II Речі Посполитої не мали навіть закінченої середньої освіти⁴⁵. За формальними статистичними критеріями вони належали до категорії розумових працівників, хоча за освітнім цензом – ніби не відповідали тому змістові, який вкладається у дефініцію інтелігенції. Щоб подолати невідповідність між статистичними і соціологічними підходами до реєстрування осіб, зайнятих розумовою діяльністю, Я. Жарновський запропонував вживати термін інтелігенція в широкому та вузькому значеннях. У широкому розумінні інтелігенцію він ототожнює із статистичною групою розумових працівників, у вузькому – з інтелектуалами, які здійснюють важливі суспільні функції управління, навчання, виховання, творення нових ідей і діяльність яких вимагає складної теоретичної підготовки. Іншими словами Я. Жарновський називає цю групу категорією керівників та експертів⁴⁶.

За формальними ознаками у переписах 1921 і 1931 рр. до власників засобів виробництва було включено специфічну групу розумових працівників – представників вільних професій⁴⁷. До цієї категорії зачисляли працівників інтелектуальних фахів, котрі вели власну справу і отримували прибуток зі своєї праці, а не з капіталу⁴⁸. Такими були адвокати, лікарі, котрі мали власну практику, приватні вчителі тощо. Звісно, що в широкому розумінні такі працівники належали до інтелігенції.

Чисельність інтелігенції римо-католицького віросповідання та її галузева зайнятість у взятих нами під увагу трьох воєводствах відображаємо у таблиці 8. Як бачимо, більше 2/3 польської інтелігенції було зосереджено у невиробничих сферах – органах державної влади та місцевого самоврядування, освіті, пошті, залізниці, охороні здоров'я. Натомість у виробничій сфері та торгівлі було зосереджено трохи більше 1/5 польської інтелігенції краю. Простежено високий відсоток розумових працівників, які не зазначили сфери зайнятості. На нашу думку, це може бути пов'язано із економічною кризою початку 30-х років, яка вразила низку європейських країн, у тому числі й Польщу та США, і одним з наслідків якої стало масове безробіття.

Отож, польська інтелігенція досліджуваного регіону зосереджувалася головню у державних установах – органах влади, освіті та установах зв'язку. Всепольський перепис державних службовців II Речі Посполитої від 1923 р. зареєстрував у державних установах Львівського, Станіславського та Тернопільського воєводств 24 738 працівників, із них поляки становили 19 884 особи (80,4%)⁴⁹. Найвищий

⁴⁵ *Żarnowski J.* Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918–1939. – Warszawa, 1964. – S. 153.

⁴⁶ *Ibid.* – S. 305–318.

⁴⁷ *Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Polska (dane skrócone).* – Warszawa, 1937. – Z. 62. – S. 18.

⁴⁸ *Żarnowski J.* Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918–1939. – S. 125.

⁴⁹ *Statystyka Polski. Funkcjonariusze państwowej służby cywilnej. Wyniki spisu ze stycznia 1923 r.* – Warszawa, 1925. – T. 6. – S. 26.

відсоток польських службовців зафіксовано в органах влади. На 1923 р. у воєводських та повітових адміністраціях Галичини було зайнято 1 168 чиновників, із них поляки склали 1 094 особи (94%), а вищий офіцерський корпус поліції був повністю польським⁵⁰.

Таблиця 8

Кількість і структура зайнятості розумових працівників римо-католиків у Львівському (з м. Львовом), Станіславському та Тернопільському воєводствах за даними перепису 1931 р.

Галузь	Самодіяльні із членами сімей		Самодіяльні	
	Загальна кількість	%	Загальна кількість	%
Сільське господарство	7 153	6	3 012	5,2
Промисловість	11 477	9,6	4 720	8,2
Торгівля	7 229	6,1	3 811	6,6
Комунікація	19 244	16,1	7 859	13,6
Адміністрація і громадські організації	36 395	30,5	17 445	30,2
Освіта, культура	22 349	18,7	13 842	24,0
Охорона здоров'я	3 334	2,8	2 173	3,8
Інтелігенція вільних професій	3 306	2,8	596	1
Галузі зайнятості не вказано	8 821	7,4	4 287	7,4
Разом	119 308	100	57 745	100

Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937. – Z. 58. – S. 96; Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 65. – S. 296; Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 68. – S. 412; Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – Z. 78. – S. 269.

Абсолютну більшість польська інтелігенція становила серед вчителів державних початкових та середніх шкіл Галичини. Згідно з даними Всепольського перепису державних службовців від 1923 р. із 14 294 вчителів та шкільних інспекторів, які працювали у цьому краї, представники польської національності склали 10 843 особи (76%). Що ж до професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів регіону, то він майже повністю був полонізований. У Львівському університеті на 1923 р. налічувалося 253 викладачі, з яких до польської національності належало 248 осіб; із 203 викладачів Львівської Політехніки – 201 особа пов'язувала себе з польською національністю, а з 38 викладачів Львівської ветеринарної академії поляками були 37 осіб⁵¹.

До польської інтелігенції, яка мала власну справу, належали адвокати та вільнопрактикуючі лікарі. У досліджуваних воєводствах перепис 1931 р. зафіксував 364 адвокатів римо-католиків*. З них – 223 особи залучали допоміжний персонал у своїй роботі, а 141 особа працювала самостійно. Значно нижчий відсоток вико-

⁵⁰ Statystyka Polski. Funkcjonariusze państwowej służby cywilnej. – S. 27, 32.

⁵¹ Ibid. – S. 65.

* Тут і далі підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937. – Z. 58. – S. 98; Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 65. – S. 299; Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 68. – S. 415; Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – Z. 78. – S. 272.

ристання найманої робочої сили зафіксовано у вільнопрактикуючих лікарів. З 232 лікарів допоміжний персонал використовували 30 осіб, а 202 особи обходилися без нього.

Отже, польська інтелігенція, що становила близько 5% польського населення трьох воєводств, зосереджувалася головно у невиробничій сфері, контрольованій державою – в освіті, органах влади, пошті, залізниці. У виробничій сфері був зайнятий лише кожен п'ятий польський інтелігент. Така структура зайнятості польської інтелігенції була зумовлена слабким розвитком у регіоні науковомістких виробничих галузей, які б потребували масового залучення розумових працівників, а також наявністю значної верстви польських розумових працівників, які пройшли добрий вишкіл у державних установах та органах самоуправління “Королівства Галичини і Володимирії з Великим князівством Краківським, князівствами Освенцімським та Заторським” періоду автономії у складі Австрії. Важливим суб’єктивним чинником була політика польської влади, що намагалася закріпити за польським етнічним елементом ключові позиції у політичному, соціально-економічному та культурному житті досліджуваного регіону.

Близько чверті польського населення трьох воєводств становили робітники. У міжвоєнній Польщі під терміном “робітник” розуміли найманого трудівника з освітою нижче середньої, зайнятого фізичною працею на фабриці, заводі або в інших закладах⁵². Він був безпосереднім виробником матеріальних благ або виконував послуги за наймом. Чисельність та структуру зайнятості римо-католицького робітництва регіону відображено у таблиці 9.

Таблиця 9
Кількість та структура зайнятості робітників римо-католиків у Львівському (з м. Львовом), Станіславському та Тернопільському воєводствах за даними перепису 1931 р.

Галузь	Самодіяльні з членами сімей		Самодіяльні робітники	
	Загальна кількість	%	Загальна кількість	%
Сільське господарство	213 439	37,6	109 113	40,3
Промисловість	159 761	28,2	70 650	26,1
Торгівля	14 690	2,6	7 886	2,9
Комунікація	78 720	13,9	21 935	8,1
Державна адміністрація і громадські установи	35 695	6,3	13 302	4,9
Освіта, культура	4 703	0,8	2 041	0,75
Охорона здоров'я	6 526	1,1	4 254	1,6
Домашня служба	37 428	6,6	35 346	13,1
Інші галузі	16 157	2,8	6 062	2,2
Разом	567 119	100	270 589	100

Підраховано за: Statystyka Polski. Seria C. Drugi powszechny spis ludności z dnia 9.XII.1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Miasto Lwów. – Warszawa, 1937. – Z. 58. – S. 96; Województwo Stanisławowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 65. – S. 296; Województwo Lwowskie. – Warszawa, 1938. – Z. 68. – S. 412; Województwo Tarnopolskie. – Warszawa, 1938. – Z. 78. – S. 269.

⁵² Drozdowski M. Klasa robotnicza Warszawy 1918–1939. – Warszawa, 1968. – S. 61.

Аналіз даних таблиці свідчить, що левову частку польського робітництва досліджуваного регіону становили сільськогосподарські робітники, що і не дивно, якщо врахувати аграрний характер його економіки. Серед галузей поза сільським господарством польське робітництво зосереджувалося головно у промисловості та ремеслі, установах транспорту і зв'язку та домашній прислузі. Питома вага робітників, зайнятих в інших галузях, була незначною. Хоч численною групою були робітники, які працювали як обслуговувальний персонал в органах державної влади та місцевого самоуправління.

Робітництво не було однорідною соціальною групою. У його середовищі існували окремі верстви, що різнилися рівнем доходу, культурними запитами та престижем. Значний внесок у групування цих верств зробив польський дослідник Януш Жарновський, який довгий час досліджував соціальну структуру суспільства міжвоєнної Польщі. За критерії поділу робітничого класу II Речі Посполитої на окремі верстви він обрав рівень кваліфікації фізичних працівників та характер підприємства чи закладу, де вони працювали⁵³. До вищої верстви він зачислив кваліфікованих робітників великої промисловості та високоспеціалізованих заводів і більшість фізичних працівників державної адміністрації та інших громадських інститутів. У другу категорію він кваліфікованих робітників середньої і дрібної промисловості, ремесла, торгівлі. У найнижчу групу зачислив некваліфікованих та сезонних робітників. Поза цією класифікацією залишилася домашня прислуга. Соціальне та матеріальне становище прислуги було у прямій залежності від соціального статусу, розміру прибутків та гуманності сімей, у яких вона служила. Тому приналежність домашніх робітників як єдиної соціальної групи до однієї із вищенаведених груп, на думку Я. Жарновського, не може мати під собою серйозних підстав⁵⁴.

Найчисленнішими були друга і третя верстви робітників, оскільки в умовах слабого розвитку великої індустрії та аграрного характеру економіки регіону переважна більшість робітників працювала саме на дрібних та середніх промислових підприємствах та у сільському господарстві.

Відносно найбільшу частину робітників-поляків становили сільськогосподарські трудівники, що було зумовлене аграрним характером економіки краю. З галузей поза сільським господарством польське робітництво зосереджувалося у промисловості та ремеслі, установах транспорту (залізниця) та зв'язку, а також серед домашньої прислуги. В інших сферах його питома вага була невисокою.

Соціальна структура польського населення трьох південно-східних воєводств II Речі Посполитої перебувала у стані переходу від соціальної структури, властивої для традиційних суспільств, до соціальної структури індустріальних суспільств. Проте цей процес лише починався. Багато ознак традиційного суспільства виявляли себе, зокрема, у тому, що близько 2/3 польського населення були власниками засобів

⁵³ Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. – Warszawa, 1973. – S. 57.

⁵⁴ Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej... – S. 57.

виробництва, причому абсолютна більшість з них власниками невеликих за площею земельних наділів та маленьких ремісничих майстерень або дрібних закладів в торгівлі та інших сферах. Наймані працівники становили лише близько третини польської спільноти регіону. Загалом з 2 281 373 римо-католиків* трьох воєводств **селяни** становили 1 347 894 особи, або 59,1%; **поміщики** – 2 660 осіб (0,1%); **дрібноміщани** – 134 429 осіб (5,9%); **буржуазія** – 6 160 осіб (0,3%); **інтелігенція** – 119 308 осіб (5,2%); **робітництво** – 567 119 осіб (24,9%). При цьому потрібно врахувати, що майже 103 803 особи (4,5%) не подали чітко свого суспільного становища і були зараховані до осіб, суспільне становище яких не визначалося.

* Тут взято населення з сім'ями.